

5 чылдың август
де үнүп эгелээн

БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С. ПУШКИНА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№93
(19130)

2018 чылдың
август 9
четверг

Хүннүң үнери — 04:49
Ажары — 20:19
Хүн дурту — 15:30

Садар өртээ хостуг 12+

Тыва Республика хүнүнге уткуштур

Чемпион Саин СОЯН.

УГУН САЛГААН АНЫЯК МАЛЧЫН

Тес-Хемниң алдарлыг малчыннарының бирээ-Саин Соян биче шаандан тура-ла, мал кадарып руур ада-иезиниң бөөдөй өөнгө өскөн. Ол эзер ргизинден туттунуптар апаргаш-ла, малчын ада-иниң чымыштыг ажылынга дузалажып эгелээн. Ол-ла хевээр Саин бо хүнге чедир угун салгаан акчы малчын болган. Үжөн хар ажа дүжүп чоруур малчын 6 чыл бурунгаар Тес-Хемниң «Белдир» ративиниң шээр малын хүлээп алгаш, амга чедир ткилдиг кадарып турар. Малдың баш санын онча-и өстүрүп чоруур болгаш чоннуң хүндүткелин база-п алган.

16 чылда Сибирь — Чарык Мүк регионнар аразының

каттышкан 13 дугаар малдар делгелгезинге барып кир-жип, тыва хойну делгеп көргүскөн. Ырак Тывадан келген аныяк малчын Саин Сергеевичини 2-ги чергениң Хүндүлел бижи-биле шаңнап мактаан. Мал ажылынга ол хире кызымаккай, тура-сорукутуу демдеглексенчиг. Бо хүнде ооң коданында 700 ажыг шээр болгаш бода мал бар. Карак четпес хову-шөлдүг Тестиң делгемнеринде малын малдап чоруур.

Чылдың-на мал бажын өстүрериниң талазы-биле бедик көргүзүлгелерин болуп келген Тестиң малчынынга чемпион атты тыпсаң, Наадым байырлалында шаңнап мактааны езулуг-ла үлегерлиг.

Бистиң корр.

Хүннүң медээлери

ГРАНТЫЛАРНЫ ТЫВЫСКАН

Тываның Баштыңының август 1-де №153 Чарлыын ызуугаар 2017 чылдың түңнелдери-биле ажил-чорудулгазынга үрө-түңнелдиг болур талазы-биле эң дээрэ көргүзүлгелериг болган тус чер бот-башкарылга органна-рынга Тыва Республиканың Баштыңының Грантыларын тывыскан.

Экономиктиг хөгжүлдөгө, өөрөдигерге, чурт-талга тудуунга болгаш хамаатыларны чуртталга шөлү-биле хандыраарыга бедик көргүзүлгелери дээш Тыва Республиканың Кызыл хоорай округун 1 млн. рубль-биле шаңнаан.

Муниципалдыг эргелеп-башкарылганы органи-застаарынга, экономиктиг хөгжүлдөгө, чуртталга тудуу болгаш хамаатыларны чуртталга шөлү-биле хандыраарыга эки көргүзүлгелери дээш Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожууну муниципалдыг районуна 600 муң, Тыва Республиканың Тес-Хем кожууну муниципалдыг районуна 400 муң рубль түңнүг грантыларын тывыскан.

ЧУРТТУҢ БАШТЫҢЫНДАН

«Хүндүлүг Антонина Яковлевна! Юбилейиңер-биле Силерге сагыш-сет-килимден байыр чедирдим. Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге шылгал-даларын ат-алдарлыг арын-нүүр-биле эртип, чуртувустуң бай-шыдалдыг, күчү-күштүг чоруун бодуңарның күш-ажылыңар-биле тургусчул келдиңер. Төрээн чуртка ынакшылды, шынныг херекке бүзүрелди чылдар өттүр эккел чор силер. Силерниң — тишлекчилерниң салгалының маадырлыг херээ улуг тур-гузукчу сорулгаларже чонну каттышты-рып, чүс-чүс чылдарда чурттаар. Силерге чиик-сергек сагыш-сеткилди, чаагай чолду күзөдүм.

Россия Федерациязының
Президенти Владимир Путин».

Чазак Баштыңының байыр чедирген бо бижиин Антонина Яковлевна Фроловага ооң төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр Кызыл хоорайның баштыңы Дина Оюн байырлыг байдалга номчааш, берген. Чазак Баштыңының өмүнээзинден белек-селек-ти ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызы тывыскан, мэрияның Социал камгалал департаментиниң ажилдакчылары байыр чедиришкениң чылыг-чымчак сөстөрүн дам-чыткан.

ЭДЕ КӨӨРҮ-БИЛЕ

РФ-тиң Чазаның чылыг хандырылганының системазын хөгжүдөр сорулгалыг, 2012 чылдың февраль 22-де № 154 доктаалы-биле бадылааны чылыг хандырылганының схемазын ажилдап кылыр база бадылаар чурумга негелделер ызуугаар, Кызыл, Ак-Довурак база Шагаан-Арыг хоорайларның чаа хереклекчилерин чылыг энергиязы-биле хандыраарыга, айыттыгган хоорайларның чылыг хандырылганының схемазын эде көөр ажилдар талазы-биле күрүне керээлерин чарган.

Кызыл хоорайга — 180 календарлыг хонук азы 2019 чылдың февраль 6-га, Ак-Довурак база Шагаан-Арыг хоорайларга — 120 хонук азы 2018 чылдың ноябрь 30-ге чедир ол ажилдарны кылыр.

ТУРИСЧИ МАРШРУТ

Август 7-де Эрзин кожуун чагыргазының бажыңыга Моолдун Завган аймааның Тэс сумузунун делегациязы-биле ужуражылга болган.

Аңаа Тэс сумузунун даргазы Тувинжаргал Ганод, сумунун хурал даргазы Монхбаяр Даш-цимейн, Моолдун Каайлы албанының төлээзи Монгонтуйа, мал эмчизи Байзарагч келген.

Ийи таланың ужуражылгазынга «Моол — Эрзин кожуун — Кызыл — Моол» турисчи маршрутту тургузуп, август 21-25 хүннеринде кызыгаар чоогунун делгелге-садыын органиастыг байдалга эртти-рерин дугурушкан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың
Баштыңының
Хүндүлөл бижи-биле
шаңнаар дугайында

Үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлөл бижи-биле шаңнаары болза:

Елена Григорьевна КОЗЛОВАНЫ – «Россияның почта-ы» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинин федералдыг почта харылзаазының Тыва Республикада эргелелинин Кызылдың почтамтызы структурлуг салбырында почта салбырының начальниги;

Марина Ильинична Кызыл-Оолду – Россияның кеземче күүседир федералдыг албанының Тыва Республикада кадык камгалалының «№19 медицина-санитарлыг кезээ» казналыг албан черинин «№5 медицина кезээ» салбырының (Кызылдың №1 эдип-чазаар колониясында) наркология кабинетинин психиатр-нарколог эмчизи;

Эрес-оол Эртинеевич МОНГУШТУ – Чөөн-Хемчик кожуунда Бажың-Алаак суурда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы;

Сергей Валентинович САПЕЛКИНИ – «Российжи арга-арыг камгалалының төвү» бюджеттиг албан черинин Тыва Республикада филиалының директору;

Лидия Владимировна СУСЛОВАНЫ – Кеземче күүседир федералдыг албанының Тыва Республикада кадык камгалалының «№19 медицина-санитарлыг кезээ» казналыг албан черинин Кызылдың 2 дугаарлыг эдип-чазаар эмнелге албан черинин «№2 туберкулез эмнелгези» филиалының эмнелге-диагностика салбырының улуг эмчи сестразы.

Көдээ ажил-агый адырында үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлөл бижи-биле шаңнаары болза:

Бавуу Тулушевич НАВАЖАПТЫ – Улуг-Хем кожуунда Арыскан суурда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы;

Светлана Бавуевна ООРЖАКТЫ – Таңды кожуунун Дүрген суурда тараачын (фермер) ажил-агыйының баштыңы.

Күш-культураны болгаш спортту сайзырадырынга база спортчуларын практиктиг белеткелгине чедишкенин дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлөл бижи-биле шаңнаары болза:

Көгелдей Данзы-Белекович ХЕРТЕКТИ – Тыва Республиканың «Мөңгүн-Тайга» кожунун спортчу школазы» күрүнениң бюджеттиг албан черинин кикбоксинг талазы-биле улуг тренери.

Өөредилге системазында хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлөл бижи-биле шаңнаары болза:

Екатерина Михайловна МОНГУШТУ – «Хову-Аксының ниити өөредилгениң ортумак школазы» муниципалдыг бюджеттиг албан черинин орус дыл болгаш литература башкызы;

Юрий Салчакович ОЧУР-ООЛДУ – Бай-Тайга кожунун Бай-Тал суурда «Н.С. Конгар» аттыг ниити өөредилгениң школазы» муниципалдыг бюджеттиг албан черинин физика башкызы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай.
2018 чылдың июль 31.
№149.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ДООЗУКЧУ ОФИЦЕРЛЕРНИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тываның Баштыңының «Эштер офицерлер!» дээн командазы-биле байырлыг ужуражылга Чазак бажыңына эгелээн. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга армияның полковниги эргени тывыскан соонда, шериг албанныглар база чепсектиг күштериниң төлээлери-биле албан езузунун бирги ужуражылгазы бо болганын демдеглээлиңер.

Тывага албан-хүлээлгезин эрттирер дээш келген доозукчу офицерлер залга чыгып келген. Кызыгаар эргелелиниң ажилдакчыларының эгелээни чаагай чаңчыл, ам чылдың-на августа шеригниң, хамааты камгалалы болгаш онза байдалдар албаннарының, эрге-хоойлу камгалаар күштериниң удуртукчуларының чаа офицерлерин таныштырар езулалы апарганы бо.

«Бисте корум-чурум камгалаар структураларың база 55-ки мото-адыгы бригаданың одуруунда 50 анык кижинемешкен. Олар шупту эр хейлер! Чижээ, ОБЯ структуразында — лейтенант Амиран Сержинмаа, Сибириниң өрт-камгалал академиязын тергип демдектерлиг дооскан. ФКАЭ (УФСИН) ажилдакчызы апарган лейтенант Виктория Бекушева — уран гимнастикага Россияның спорт мастери. Офицерлериниң хөй кези Тывадан. Төрээн черинге албан-хүлээлгезин эрттирп чанып келгени дээш, сеткилим ханызындан четтирдим! Кол федералдыг инспектор, чепсектиг күштериниң удуртукчулары-биле кады кадрларны белеткеп өстүрер теманы бо-ла чугаалажыр улус бис. Кеземче күүселдезиниң федералдыг албан эргелелиниң чаа удуртукчузу, полковник Д.И. Обломий ол талазы-биле мээң бода-лымны хүлээп алганы дээш, четтирдим. Амгы бо 5 олутка немей, келир чылын база 5 олутту бистиң республиканың абитуриенттеринге дилээрин ужуражылгада чугаалады. Офицерлерге Тываның дугайында таныштырып, күчүлүг Россияның база бистиң республиканың чаагай чоруун кады тургусчуп, хөгжүдеринче кыйгырдым!» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунун блогунда бижээн.

Доозукчу офицерлер колдуунда үлелге езугаар келген болгаш, каяа албан-ажылын эгелээрин билерлер. Тываның иштиги херектер сайыды, полицияның генерал-майору Александр Шур бо чылын 23 ажилдакчы немешкенин дыңнаткан. Олар шупту Россияның ИХЯ системазының өөредилге черлерин дооскан, үлелге езугаар опертөлээ, истекчи, назы четпээннер херектериниң талазы-биле инспектор, участок шагдаазы, харылзаа болгаш ком-

муникация инженери албан-хүлээлгелерни ээлээр.

Чаа ажилдакчыларның чартыы полицияның муниципалдар аразында килдистеринге, а артканы найысылалда эргелелге күш-ажылчы оруун эгелээр. Доозукчулар аразында спортчулар база бар, чижээ, Барнаулдун юридиктиг институтунун доозукчузу Руслан Донгак бокска спорт мастери, а Омск академиязындан Менги Анай-оол — ИХЯ-ның дээди өөредилге черлериниң ортузунга мини футболга Россия чемпиону.

Россияның ОБЯ-зының Тывада кол эргелелиниң начальниги, иштиги албаның генерал-майору Андрей Назаров, ОБЯ-ның өөредилге черлериниң өрт-техниктиг угланышкын талазы-биле чеди доозукчузун таныштырып тура, олар шупту өрт кезээниң караул начальниги албан-дужаалдарда томуйлатканын демдеглээн. Ай дургузунда стажировкалааш, зачет соонда өрттү боттары өжүрүп кириптер.

Россияның федералдыг айыыл чок албанының Тывада кызыгаар эргелелинде бо чылын 7 доозукчу келген. Эргелелдин начальниги, полковник Вячеслав Шкирь, белеткел эрткен соонда, бирги шериг албан-дужаалга томуйладырын чугаалаан. Оон өске 2 кижини күрүнө кызыгаары камгалап, хайгаарары-биле кызыгаар заставаларынче айттаныптар.

2018 чылдың доозукчуларын канчаар үлээниң Россияның Кеземче күүседир федералдыг албанының Тывада эргелелиниң чаа удуртукчузу таныштырган.

«Сес чаа лейтенант немешкен. Шупту Тываның чурттакчылары. Бөгүндө территориалдыг орган четчелеттинген-даа болза, доозукчуларны биче удуртулга составының албан-дужаалынче эвес, а офицер составынче кириер шийтирпирин үндүрдүм. Бистиң ажилдакчыларның одуруунче дүрген каттыжып, билиг-мергежилин практика кырында ажылгаарын анык лейтенантыларга күзедим» — деп, иштиги албаның полковниги Дмитрий Обломий чугаалаан.

Кызылда 55-ки тускай мото-адыгы (даг) бригаданың албан хаап келген доозукчу офицерлер-биле ужуражыры эрткен

чылдан бээр база чаңчылчаан. Бригаданың командири, полковник Рамиль Ибатуллин Тыва Республикада девискээр талазы-биле кирип турар төп-азия стратегтиг угланышкынын демдеглээн. Ол шаңнаары-биле кижиниң харысалгалыг тодаргай офицерниң хөдөлүшкүни ооң албан-хаакчыларын, ол структуралар дугайында чон чугаалажырын сагындыр. Доозукчу офицерлерде арга-дуржулга дагдыныкчыларны быжылгаанын камгар. Р. Ибатуллин чугаалаан.

Доозукчу офицерлер мурнундан хөсөстү лейтенант Алисултан Карымбаев дугаарында алган. Новосибирскиниң шериг командьыла училищезин дооскан Тывада 55-ки тускай мото-адыгы (даг) бригаданың албан-хүлээлгезин эрттирп биле келген. Ол ам разведка бригаданы ийиги взводунун командири болур.

«Хүндүлүг Тыва Республиканың Баштыңы! Эштер генералдар, эштер офицерлер! Силерге хүлээп алышкын четтиргеним илередип, Ада-чуртта гаш республика дээш албан-хүлээлге күүседиринге беленивисти шупту доозукчу лейтенантыларның мурнундан аазады — деп, Алисултан Карымбаев илеткээ.

Полицияның лейтенанты Вячеслав Сат ИХЯ-ның өөредилге черлерин доозукчуларының адындан сөстү алган. Барнаулдун юридиктиг институтун дооскан Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоора эргелелиниң истелге эргелелинге исте бооп ажилдаар.

«Белеткел болгаш харысалгалыг

өөредилгениң 5 чылы артывыста арт Төрээн республикавыста ажил-алнывыс эрттирп келгенивиске канча даа аажок өөрүп тур мен. Хөй-ниити чурумун камгалап, биске даандыр хүлээлгелерни күүседирин Иштиги хертер яамызының шупту доозукчуларын мурнундан хүлээнип тур мен. Республиканың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол база сайыт Александр Александрович Шолбан онза өөрүп четтиришкенин илеретт — деп, Вячеслав Сат чугаалаан.

Тываның Баштыңы доозукчу офицерлер корум-чурум камгалаар структураларын удуртукчулары-биле ужурашкан соон Чазак бажыңының даштынга тураскаа чурукка тырттырган.

ТР-ниң Чазаның парлалга албан

АЙТЫРЫГ-ХАРЫЫ

Мээң авам келир чылын 50 харлаар, ол 1969 чылда төрүттүнген, бүгү назынында библиотекага ажилдап келген, стажы — 20 чыл. Мен ооң чаңгыс уруу мен. Авам бо чоокку чылдарда пенсияже үнер бе? 63 харга чедир ажилдаар апарбас бо?

Аяна САЛЧАК. Кызыл хоорай.

Россияның Пенсия фондунун Тыва Республикада салбырының эргелекчизи Светлана КЕНДЕННИН харыызы: — 1969 чылда төрүттүнген херээжен улус, чаңгыс уруглуг

болгаш Соңгу чүк районнарынга болгаш аңаа деңнээн девискээрлерге дүүштүр камгаладылга стажы чедер болза, хоойлужуду төлөвилелинде көрдүнгөн шилчилге үезинин чурумун езугаар чылда, 51 харлыг назынында пенсияже үнүп болур.

Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнээн девискээрлер ажилдап турары-биле холбаштыр бистиң республиканың чурттакчыларының хуусаа бетинде пенсияже үнер назыны, хоойлужуду төлөвилелинге дүүштүр 55 хардан (эр кижилерге) 58 хардан (херээжен улуска) 60 биле 58 хар чедир өзер. Пенсияны үстүрерин чоорту кылыр: эр кижилерге 10 чыл, херээжен улуска 16 чыл уламчылаар шинчилге чадазы көрдүнгөн.

Таныжыңар: СОЦИАЛИСТИК КҮШ-АЖЫЛДЫҢ МААДЫРЛАРЫ

Уин-оол Андреевич
Бавун-оол

Кара-Хая – Уин-оол Бавун-оолдун төрөөн чери болгаш эң-не ынак булуңу. Бо черниң каас-чаражын ол бүгү назынын да магадап ханмаан. Ооң сагыжыңа Танды-Уула сыннары кайгамчык тоолчургу маадыр ышкаш сагындырар – эртен отуп келгеш, арын-шырайындан уйгунуң туманын арылдыргаш, мөгө-шыырак эгиннеринге ак-көк дээрни баганалапкан дег.

Мал азырап малдаары – чер кында эң-не бурунгу мергежил. Кижир тараа тарып, бажың тудуп билбес орда-ла, мал-маганы өстүрүп, кадап, ойткарып өөрени берген. Эртен штак-биле, дүшпө – эйт-биле, кээ сүт-биле чөмөннөп-даа чораан.

Уин-оол аныяк турда-ла, ажил-айның директору Колесников кадрларын сүмөлзэн, чүгө дээрге ооң ларазыңа өскенин, ханындан мал-нуктуун дарга билер. Үе-чергелери шина-техникаже чүткүлдүг, ол иң сонуггалы ындыг-даа турган тза, Уин-оол дораан чөпшээрешкен. Шак ынчаар Уин-оол Андреевич күш-ажылчы намдары, бүгү амыралында салым-чолу шиитпирлеткен. Одар-белчири солуп, хой казып чорааш, ол оран-таңдызының, глар, арга-арыгларының, хову-лдериниң ээзи мен деп чүвенип, аңаа чаңчыга берген. Бодунуң ээңге бердинген малчын кижиниң ал-херектери, сагыш чоаашкыны төңчү чок. Эртен даң хаязындан а дүңгө чедир үстүр эвес: малды арже үндүрер, суггарар, кажаалаар, эртсе, аарыг-аржыын эмнээр, ак-кыштааның хөй ажилы дээш, чок дээр. Хүннер, айлар, чылдар наар шуужуп-ла турар – бирээзи езинге база шуут дөмөйлөшпес. Чылдың дөрт эргилдезинде чы-

мыш үстүр эвес: час келир – чаш төл хүлээп алыр, чай келир – көшкөш чоруп бээр, дүк-даа кыргыыр, күс келир – кышка шыңгыы белеткенер, кажаа-хораа, сизген-ширбиш...

Хойну бедик дагларга одарладырын С.К. Тока аттыг совхозтун малчыннарының аразындан Уин-оол Бавун-оол бир дугаарында эгелеп, өскөлөргө үлөгер болган. Даглыг черниң оруу кадыр-берттиг, амыр эвес-ле болгай. А көстүр-көзүлбес чинге кокпаны алгыдып, өскөлөргө улуг орук кылып бээр оон-даа берге. Ынчалза-даа У.А. Бавун-оол бергелерге торулбайн, эрес-кежээ ажил-ижи болгаш хөй чылдарда мөөңзэн амыдыралчы арга-дуржулгазы-биле С.К. Тока аттыг совхозка, оон чоорту районга болгаш республикага асурагыл малчыннарының санынга кирген.

Хой ажилының уксаажыдылга совхозунга нарын дүктүг, тус черге чаа-ла өстүрүп эгелзэн кодан хойдан ол төрүүр чүс хойга онааштыр 12 чедир хураганын доруктуруп өстүрүп эгелзэн. Күш-ажылчы чедишкенин дээш ооң хөрээңге Маадырның алдын медалы чайыннай берген.

Петр Васильевич
Астафьев

Бии-Хемниң хоочун чурттакчылары ол үеде «Кызыл тараачын» колхозтун даргазын соңгуп ап турганын ам-даа утпааннар. Ажил-агыйны удуртурун колхозчулар чаа-ла чээрби харлыг Петр Астафьевке бүзүрзэн. Шуптузу демниг бадылааннар. Туран чурттуг боттарының кижизи, ол улус-чонну билер, колхозчуларның караанга өзүп келген.

Чаа даргага колхозтун хөрөңгизи кылдыр чүгө таңма болгаш чартык миллион рубль өре шилчип келген. Шак ынчаар аныяк даргага колхоз дээш харысалга, суур, ооң чурттакчылары – аныяк-чалы, кырган-чөнүк кижилер дээш сагыш салышкын онаашкан.

Петр баштайгы үезинде улуг берге-дээшкенинге таварышкан: дыка хөй колхозчулар «үе эрттирип» чаңчыккан, ажилга хөөн чокталган болган. Ындыг чаңчылдан чарлыр херек, ынчангаш бир дугаары-ла баштаар чер хуралынга негелде салган: шыңгыы сагылга-чурум херек. Баштаар чер кежигүннери барык хүннүң чыгыы чыгып, ажил-агыйның байдалын сайгарып, шиитпирлерни хүлээп ап, колхоз амыдыралыңа идегелдиг, амыдыралчы дуржулгалыг хоочуннар-биле сүмележип турган...

...Ажил-агыйда хөй ажилдар кылдыган, колхоз бут кырында туруп келген. Ынчалзажок Петр Васильевичиниң сагыжыңа бир-ле чүве четпзэн ышкаш: «Ниитиниң херээ дээш кижилерниң сонуггалы чүгө эки илеревииз?» деп айтыргыны колхозтун актив хуралыңа салып турган. Хуралдарга ол дугайын чаңгыс эвес удаа көдүрүп, чалгааларны ыяттырып, маргыжып-даа келген. Чаңгыс киж чалгаа болза, ол бүгү колхозчуларның буруузу, кым-бир киж ажил хүнү үскен болза, шуптузунуң хайы, өскээр кылган болза, бүгү коллективтиң багы деп чурумну доткааткан. Чоорту, чылдан чылче ажил хөңзөн, кижилер чурумга өөрөнгөн, чер ажил-агыйжы ызу-биле чаарттынып, хевир кирген. Астафьев боду

өөрөнмишаан, колхозтун акша-хөрөңгизин санап билиринге өскөлөрни өөреткен.

1962 чылдың январь айдан эгелеп, колхозка күш-ажыл төлевирин акшаже шилчиткен. Ол берге-даа болза, шуптузунуң сеткилинге таарышкан. Колхоз даргазының ажык сеткили, шыдамы ол хемчегниң шынныынга бүзүрелди оттурган.

Ажил-агый улам хөгжзэн. Мал-даа, чер-даа ажылы черле шыырак орулгалыг апарган: «Кызыл тараачынның» ажил-агый участоктарыңа күш-ажыл хувааттынып нормалаттыңан, кижилерниң ажилдап алыры-даа көвүдзэн. Өскээртен көөрге, хамык чүве чайгаар бүдүп турган-даа ышкаш. А херек кырында Петр Васильевичиниң удуртканы колхоз белең эвес, изеттин-мээн орук-биле бурунгаарлап, бүгү Тывага үлөгерин көргүзүп эгелзэн. Колхозтун ажил-агый баазыңа ортумак звенонуң удурткучуларының школазын республикага бир дугаар ажитканы таварылга эвес.

П.В. Астафьев хүндүткелди чаалап ап, ат-алдарга-даа четкен. Күш-ажылдың Маадырының алдын медалын аңаа тывысканын чаңгыс чер-чурттуглары чоргаарал болгаш хүндүткел-биле хүлээп көргөн. Ол ону хөй чылдарда шынчы, эрес-кежээ ажылы-биле чаалап алган.

Тыва Республика хүнүңгө

НАЦИОНАЛ ХЕП ФЕСТИВАЛЫ

ТР-ниң Культура яамызының тургусканы-биле, август 13-15 хүннеринде Тыва Республика хүнүңгө тураскааткан «Салгал дамчаан уран хевим» деп тыва национал хептиң республика фестивалын турттакчы чон ортузунга, күүседикчи эрге-чагырга органнының болгаш күш-ажылчы коллективтер, өг-бүлелер болгаш төрөл бөлүктөр аразыңа чараан. Ук фестивальды «Улусчу чогаадылганың болгаш дыштанылганың республика төвү» күрүнениң бюджеттиг албан чери организастап эрттирер.

Фестивальды эрттирип турар кол сорулгазы – үндезин илгаш амгы үеге таарыштыр национал стиль-биле даан тыва хептерни хүн бүрүдө болгаш байырлалдарда ерин негдери, тыва национал танцы-самны бүгү-ти күүселдеже чонну эвилелдээр.

«Республика хүнүңгө национал хевин кедип ал» деп фи-акцияга омак-сөөгүндөн ылгал чокка, бүгү күзелдиг илдер кижип болур. Акцияга кижирде, оргкомитетче ыглар кирибес.

«Өгбелеривистиң уран чүүлүңгө чоргаарланыр» деп национал танцы-самны күүсетпишаан, чыс-л-дефилеге кижир-биле күүседикчи эрге-чагырга аннарының ажилдакчыларын, күш-ажылчы коллективтерни, өг-бүлелерни болгаш төрөл бөлүктөрни чалап ар. Командалар 10 кижиден эвээш эвес болур. Назы-ы кызыгаар чок (уруглар улуг улустун хайгааралы-биле жыр).

Фестиваль ийи хемчегден тургустунар:

«Тыва Республика хүнүңгө национал хевин кедип» деп селфи-акция. Ооң кижикчилери үш хүн дургу-да, август 13-15 хүннеринде, үндезин болгаш национал стиль-биле даараан тыва хептерин кедип алгаш, утка тырттыргаш, #я_ношу_национальный_костюм_идең_народное_на_день_республики # уран_хевим_зорчатое_наследие деп хештеглер-биле «Вконтакте», «Исбук», «Инстаграм» социал четкилерге салыр.

«Өгбелеривистиң уран чүүлүңгө чоргаарланыр бис» деп чыскаал-дефиле август 15-те 12 шакта Кызылдың ат шөлүңгө бадырбышаан.

Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун Ийи-Тал суурга чаа школа ажыдар шиитпирни үндүргенинге ийи-талчылар-биле деңге өөрзэн мен. Ол суурга өөренип, ажилдап, амыдыралым оруун тыптым. Өөренип чоруур чылдары-выста Анатолий Богданович Санчай-оол директорлап турган.

Ол үеде Саян артындан келген орус башкылар кичээлдер эрттирер. Тыва хелемечи башкылар очулдуруп бээр турган. Ынчангы башкыларым сеткилимге эргим кылдыр артканнар.

Оларның бирээзи тыва дыл башкызы Анзатмаа Шавыраевна Монгуш. Ол 18 харлыында бистиң школавыска ажилдап чедип келгеш, ол суурнуң кенни болган. Башкы сезен хар ашса-даа, ам-даа эрес-шогаа, олут орбас, кежээ киж. Анзатмаа Шавыраевна эжи Көк-кыс Оюновна биле кады Кызыл хоорайда «60 хардан өрү назылыглар» клубунуң кол өзээ болуп, бот-иделкейин көргүзүп чоруурлар. Ийи-Талга ажилдап турган үезинде өске башкыларым-биле кады мени кончук эки демдектерге өөреткеш, «Артек» пионер лагеринче дыштан-дырып чоруткан. Аңаа Шериг-Далай флорунуң байырлалын көрүп, ол девискээрниң чараш-чараш хоорайларынче экскурсиялап, хөй-ле солун ужуралдарны көргөн мен. Ынчангы күчүлүг ССРЭ-ниң 15 республикаларындан ажи-төлдерни аңаа чыып, дыштандырып турганы

Ажыл-ишчи кижилер

ИЗИГ ОЪТТУГ ИЙИ-ТАЛГА
ЙӨРЭЭЛ

Кызылдың башкы институтунуң физика, математика салбырын доозупкаш, Ийи-Тал школазынга ынчангы директор Виктор Ондарович Бавуу-Сүрүннүң сүмези-биле ажилдай берген мен. Өнүң ээзи тыва дыл башкызы Ак-кыс Ашак-ооловна база онзагай башкы турган. Школа коллективи найыралдыг, ажилдап-даа, дыштанып-даа, хөглөп-даа билер, суурнуң хөй-ниити организациялары-биле быжыг харылзаалыг турган. Суур ол үеде кожуунга «Үлөгерлиг суур» деп хүндүлүг атты эдилеп турду.

Ийи-Тал ортумак школазының башкылары кожуун башкыларынга бо-ла көргүзүлгү ажык кичээлдер эрттирип турганын сактыр мен. Өөреникчилерге бөлгүмнер, немелде кичээлдер, экскурсиялар база колхозче шөфтээшкенин үргүлчү болур. Кожа суурларга концерттер-даа үргүлчү үндүрүп турдувус. Ким-оол Богданович, Павел Ондарович өөреникчилер-биле хөккөйлээр, хаактаарлар. Ынчангы школавыстан төлөптиглер база үнгүлзэн. Чижээлээрге, чогаалчы К.К. Кудажы, кожуун даргалааш, бедик деңгелге чедирген М.К. Анай-оол, эмчи Р.К. Кенден, ТКУ-нун башкызы М.В. Бавуу-Сүрүн, «Тыва тудугун» чингине директору М.А. Кыргыс, ТКУ-нун күш-культура факультетиниң деканы Э.К. Кыргыс дээш өскөлөрни-даа хамаарышты-

рып болур.

Чаа туттунган школага ажил-даар салгакчыларга төрзэн суур-рунун төөгүзүн, ооң хүндүлүг сайзырадыкчыларын утпайн төлөптиг ажилдаарын база улуг-хемчилерге кожуун тургустунгандан бээр 95 чыл болган оюн таварыштыр сайзыралды күзеп каайн.

БАШКЫМГА ЙӨРЭЭЛ

Изиг оъттуг Ийи-Талда
Изим шагда балалза-даа,
Өөреткен башкыларымны
Өөрүп, сактып чоруур-ла мен.

Чашкы үе сагындырар
Шавыраевна эргим башкым.
Угаан, эртем мөңзэ сөңнээш,
Улуг оруум иззэн чүве.

Баштаксымаар, оожум, топтуг
Мээң башкым өөрү-биле
Онза эки мени өөреткеш,
«Артектив» үдзэннер-даа.

Сезен харны ашса-даа,
Сергек, омаа ам-даа хөвээр.
Ыр-шоорун, чогаалдарын
Ындынналдыр бадырбышаан.

Авыралдыг күжүр башкым
Амдыгаа-ла сүме кадып,
Өөреникчилери бистерге
Өшпес сылдыс чырыткы-ла.

Валентина МАСПЫК-ООЛ,
хоочун башкы.
Кызыл хоорай.

Адалар слёду

ХАЯЛЫГ-ДАГГА АДААН, МӨӨРЕЙ

Эрткен дыштаныр хүннерде Улуг-Хемде Хаялыг-Даг дээр кайгамчык чараш чурумалдыг ой-макка "Донгактар төрөл бөлүүнү ада-өгбелериниң оруу-биле" деп кожуун чергелиг турисчи слет болган. Улуг-Хем кожуунуң Чааты сумузуңуң идепкейжи эр чонунуң эгелээшкини-биле республикага бир дугаар адалар следун эрттиргени бо.

Улуг-Хем кожуунуң 95 чылдаан оюнга база Тывага бо чылын чарлаттырган бичии сумуларның сайзыралының чылынга тураскааткан адалар следунче кожуунуң бүгү сумуларының эр чонун киржиринче чалаан турбузе, аңаа чүгле Торгалыгдан, "Чодураа" лагеринден, кожуунуң чагыргазындан база слеттуң организаторлары Чааты сумуздун эңне идепкейжи адалар киришкен.

Аныяк-ескен болгаш чурттакчы чон аразынга патриотчу кижизидилгени, күш-культураны, спортту болгаш кадык амыдыралды суртаалдаар, туризмни негтердир, кожуунуң идепкейжи адаларын мөөңнөп каттыштырар, оларның активчи дыштанылганын организаастаар база аныяктарга салгал дамчаан тыва езу-чаңчылдарны, ук-төөгүзүн төрөл бөлүк таварыштыр дамчыдар, билиндирер сорулга-биле бо слетту организаастаан.

Слеттуң ажыдышкынынга Улуг-Хем кожуунуң чагырыкчызы Рустам Чудаан-оол киржикчилерге байыр чедиргеш, чаатыжыларның солун эгелээшкини деткип, ам-даа ону эки уламчылаарын, чүге дизе республикага бир дугаар Адалар чөвүлели Улуг-Хем кожуундан эгелээ, тургустунган дээрзин ол демдеглээн. Ол ышкаш Чаатының идепкейжи адаларына чагырыкчы четтиргенин илереткеш, слетка киржип келбээн сумуларга келир чылын киржирин кыйгырган.

Республикага адалар чыыштары колдуунда хуралдар, чыыштар-биле кызыгаарланып турган болза, Улуг-Хемниң эр хиндиктиг чонунуң бо эгелээшкини чаа арга, чаа көрүштүр деп ТР-ниң Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш саналдаан. Хонук-оол Доржуевич тыва эр кижиниң хажыттынмас дүрүмнерин болгаш чоокта чаа тургускан Россияның эр чонунга дүрүмнерни база чөвүлелдин ажил-чорудулганын слеттуң киржикчилеринге таныштырган. 19 кожуунга чыыштар эрттирип турганын ол тодаргай тайылбырлаан. Чижээ, Бай-Тайга кожуунуң эрлери тыва эр кижиниң культуразын бедирер, Барыын-Хемчиктин адалары эр кижик акашаны каяа-даа ажилдап

Тиилекчи команда "Торгалыг"

шыдаар дээн темага, Чадаанага 400 ажыг эр кижик чыылгаш, "Элээр Тыва" деп чыышты, а Балгазынга таңдыжылар "Адалар болгаш уруглары" деп темага эрттиргенин онзагайлап демдеглээн. Ол ышкаш кем-херек үүлгедииниң уржуктары, тыва куда-дойлар, өскүс ажы-төл, алименщик адалар дугайында солун, өөредиглиг илеткелди кылган.

Дараазында республиканың хей-ниити амыдыралына активчи киржилгези база үрө-түннелдиг ажыл-ижи дээш ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлел би-

жиктерин төлөптиг адаларга тывыскан. Ол кымнарыл дээрге Шагаан-Арыгдан хоочун Александр Данзы-Белекович Сат, Хайыраканның хоочуннар бажыңының таңнылы Содунам Донгаквич Даваа, Ийи-Талдан идепкейжи ада Белек Никитичевич Дагба, Көк-Чырааның чагыргазының таңнылы Орлан Ховалыгович Хуурак, Торгалыгның уран чүүл школазының башкызы Сыдыс Валериевич Ооржак, Арыг-Үзүүден төлөптиг ада Эрес Яковлевич Көшкендей, Шагаан-Арыгдан хуу сайгарлыкчы Өлчей Владимирович Куулар, Арыг-Үзүүнүң чагыргазының чолаачызы Орлан Май-оолович Чанчыл, Эйлиг-Хемниң "Дамырак" уруглар садының одакчызы Буян Михайлович Лопсан олар-дыр.

Улуг-Хем кожуунуң Төлөтлекчилер хуралының даргазының оралакчызы Николай Дуюгбан чаатыжыларга слетту эки организаастааны дээш, өөрүп четтиргенин илереткеш, Улуг-Хем кожуунуң 95 чылдаан оюн таварыштыр кожуунуң төлөптиг адаларын хүндүлел бижиктер болгаш суй белектер-биле шаңнап мактаан.

Чааты сумузуңуң Хей-ниити чөвүлелиниң даргазы Ахмед Дадар-оол киржикчилерге болгаш хүндүлүг аалчыларга киржип келгени дээш чылыг-чымчак сөстөрүн илереткеш, Чаатының эңне идепкейжи, төлөптиг оолдары-биле "Ада-

ларны алгап-йөрээп ырлажылыгы ырыны гитарага үдетпишаан, хөгжүм байыры чедиргеннер.

Ол-ла хүн Улуг-Хемниң Хараар-деп черден Хаялыг-Дагга чедир 31 манда черниң уг-шиин тывар маршту эрткеннер. Түннелинде "Чодураа" лагериниң командасы, дараазында Улуг-Хем кожуунуң чагыргазының "Патриот" командасы, сөөлүндө торгалыгжылар финишче халып келгеннер. Изиг хүн 17 километр узак орукту эртери ам-эвес болгай, ынчалза-даа шупту экилеткелдиг, спортчу аныяк оолдар болт бергелерни шыдапканнар.

Дараазында хүн янзы-бүрү ада мөөрейлер болган. Командалар спортчу-турисчи моондактар эртерин боо, ча адарына, аът эзертээрин шыдыраага, канат тыртарына, урчул көрүлдесинге күжүн шенээне Слеттуң эңне чараш көрүштүг мөөрей хүреш болган. 22 мөгениң ачыр-дач хүрежиниң соонда, Торгалыгның мөгө Салгал Хуурак шүүлген, Чаатыдан Беле Чаш-оол үжүүрлөшкөн. А командалар аразына бирги черни Торгалыгны командасы, ийигизин "Патриот", үш черни "Чодураа" лагериниң командасы алганнар. Тиилекчилерни өртектиг белектер, өөрүп четтиришкенин-биле шаңнап мактаан. Ол ышкаш тиилек Торгалыгның командасын ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Давааны хуузуңда дамчыткан 10 комплект спорт формалары-биле шаңнааны оларга ул өөрүшкү болган.

Чааты сумузуңуң Адалар чөвүлелиниң даргазы Маадыр Сурунчап бир дугаа слет эки эрткен дээрзин түңнээш, Чааты сумузуңуң идепкейлиг адаларына болгаш деткикчилээн Назын Ажыга, Сайда Барыңмаага, Начын Түлүшке база слеттудуртуп-башкаарына улуг үүлүг-хуулу кириштирген хоочун Арсен Чапта оолга өөрүп четтиргенин илеретпишаан слеттуң киржикчилеринге моон-даа соңгаар эки демниг, идепкейлиг болуру күзөвишаан, слетка киришпээн сумулар дараазында эртер слетка эки белеккени киржирин кыйгырган.

Алдынай СОЯН

Валерий САНДАННЫҢ тырттырган чуруктары

Начын Натпит-оолду Хүндүлел бижик-биле шаңнап турары.

Слеттуң киржикчилери.

Чаа өөредилге албан черинде

ҮҮЛЕ-ХЕРЭЭ БҮДҮНГҮР-ЛЕ БОЛЗУНАМ

«Тыва кадет корпусу» республиканың школа-интернады» 2017 чылдың январь 9-та тургустунган күрүнениң бюджеттиг өөредилге албан чери болуп турар. «Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан уругларның школа-интернады» биле «Республиканың кадет школа-интернады» — бо ийи өөредилге албан черлерин каттыштырганы-биле үстүнде ады кирген ниити өөредилге албан чери тургустунган. Чаа өөредилге албан чериниң ээзи болгаш тургузукчузу Тыва Республика. Тургузукчунуң бүрүн эргезин болгаш функцияларын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызы боттандырып турар, өөредилге албан чериниң хууда эт-хөреңгизиниң эргелерин болгаш функцияларын ТР-ниң Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызы күүседип турар. «ТКК школа-интернаттың» адаккы структуразынга өг-бүлө кижизидилгезиниң болгаш өскүс уругларга база ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан уругларга дуза чедирер төп хамааржыр.

Бо чайын ТКК школа-интернатче өөренип кирериниң шылгалдалары чоруп турар үеде ниити өөредилге албан чериниң директору, бедик арга-дуржулгалыг удуртукчу, педагог А.С. ООРЖАК-биле хоочун журналист С.С. Балчыр ужуражып, ажил-агыжы чугааны кылган. Оларның аразында болган чугааны моон адаанда парладывыс.

— Анна Салчаковна, экзаменнери чоруп турар-дыр, каш классче за кандыг эртемнер аайы-биле лийн хынап хүлээп ап тур силер? нуургадып көрүңерем.

— 2018-2019 өөредилге чылында Тыва дет корпусунче өөренип кириксээрни индивидуалдыг шилилде езугаар тээп алыр бис. Математика, орус дыл, шыкы дыл талазы-биле билиин чугулап көөр апарар. Тускай тест езугаар тургустунган айтырылгаларга харыыларын ымдаалап демдек салыр. Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан ууглар болганда, оларның кадыкшыл идалын онза кичээнге алыр бис. Икхологтук болгаш күш-дамыр сайралын көөр ужурулуг. Бо чылын 4-күсстү болгаш 9-ку классты доосканнар амен дужаап кирип турары бо-дур. Езидентиниң кадет училищезинче чериниң экзаменнеринге бедик балл-г (35-тен өрү) кирбей барган оолдар стин школа-интернатче шилчиттирип болурунун аргазы база бар.

— Тыва кадет корпусу школа-интернат чаа өөредилге чылынга йи хире белеткенип турарыл? рттаар, өөренип оран-саваның идалының деңгелинге үнелелден илп көрүңерем, Анна Салчаковна?

— Чурттаар, өөренип оран-сава чететтинип, септеттинген. Өөренип икстарның болгаш интернаттың удур ээлдериниң соңгаларын чаарткан. асстарны чаа эт-септер, дериг-херек-биле четчелзэн. Кадеттериниң айыыл чоруун быжыглаары-биле долгандыр дик херимнерни кылып, эрттирилге иктузун тургускан, видеокамералар лгандыр тырттырып турар. Канали-ция системазының четкизин септээн. тернатта чурттап турарларны хүнде атап чемгерер. Аыш-чем аймааның нарынче улуг кичээнге салып, налдаларны доктаамал чорудары умчуттунган. Долу күрүнө хандырыл-ында өскүс уруглар база ада-иезиниң гааралындан дашкаар арткан уруглар кизиттинип турар. Идик-хөп аймаа-би-хандырылгада шаптаразындан чок. (8 чылда кадеттер хүнүнч-не өөренип-тер формаларындан аңгыда байыр-г байдалда кедер форманы, кышкы-терни алган.

— Ийи аңгы турган ниити би-е өөредилгезиниң коллектив-рин каттыштырган болганда, өөредилгениң шынарынга ол кандыг лдарлыг болганын, ону өөренип-үп, сайгарып турары чугаажок пгай, ол дугайында чүнү онзалап-тып болур силер, Анна Салчаковна?

— Эрткен өөредилге чылы-би-деңгээр, өөреникчилерниң бо-лгы билгилериниң

демдеглексээр-дир мен. Чаңгыс аай күрүнө шылгалдаларының түңнели-биле алырга, билигннн шынары он дорт хуу өзүлдегил болган. 4-5 демдектерге дужаап турарларның саны элзэн немешкен. 11-ги классты алыр болза, оларның математикада, орус дылда билииниң шынары республика деңгели чедер берген. Математика болгаш орус дылда сорулгалар чүс хуу күүсеттинген. Обществознаниеде бичии нарындаашкыннар тодараттынган. Ол талазы-биле сайгарылга болган, ажилды уламчылаар бис. Беш доозукчу дээди өөредилге черинче, арктаннары ортумак өөредилге черлеринче кирген, онзагай чүүлү 6 кижиги шеригжиткен мергежилдерге, школаның профилин бадыткаан. РФ-тиң Камгалал яамазының шугуму-биле дээди өөредилге черинче — 4, ортумак тускай өөредилге черинче 2 кижиги бо чылын кирген.

— Бар чедишкннер, өзүлделер дээр-ле башкыларның күш-ажы-лының түңнели дээрзи билдингир болгай, силерниң башкыларга хамаа-рыштыр кымнарны онзалап адап болур силер, Анна Салчаковна?

— Эрткен өөредилге чылында интер-натта өскүс уруглар база ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан кижизиттирикчилериниң саны 140 кижиги болган. Оларның 23-ү өскүстер, арктаннары ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан уруглар. Олардан аңгыда интернат байдалында 125 кадет оолдар база өөренип турарлар. 49 кижизидикчи башкылар олар-биле ажилдап, 48 башкы оларны эртем-билигге өөредип турар.

Көскү чедишкннерлиг ажилдап турар башкыларывыс арбын болуп турары өөрүнчүг. Республика чергелиг башкылар мөөрейинге олар удаа-дараа кирип, арга-дуржулганын бедидип турар. Ынчангаш өөреникчилериниң билии шырак болуп, эки түңнелдерлиг болуп келгеннер. Ылаңгыя аныяк башкыларны демдеглексээр-дир мен. Ажылынга бедик харысалгалыг, өөреникчилериниң билии дээш сагыш-чүрээнде отчугажы кып-тыгып чоруур башкылар аравыста бар. Алдынай Александровна Серен-оол (математика) ийи-ле чыл стажтыг башкы-дыр бо, ол хиреде кайгамчык түңнелдерни чедип ап, башкы коллегаларының болгаш өөреникчилдерниң хүндүткелин чаалап ап четтигипкен. Айлаң Геннадьевна Куулар (гуманитар) чеди чыл стажтыг, 1-ги категорияның башкызы. Чойгана Сергеевна Эдегей (география) он чыл стажтыг, 1-ги категорияның башкызы. Бо аныяктар бүгү талазы-биле эки көргүзүлгени чедип ап турар. Азиана Александровна Куулар тос чыл стажтыг, 1-ги категорияның башкызы; Елена Лапчаева Оюн 37 чыл стажтыг (күш-культура)

Вера Мурзуева чоргааралывыс болуп турар башкыларывыс-тыр бо. Ындыг эки ажилдыг башкыларывыс хөй.

Кижизидикчи башкыларывыстың ажылы нарын болгаш улуг харысалгалыг. Олар ону ханызы-биле билип, бүгү сагыш-сеткилинден бердинип ажилдап турарын эскерип тур мен. Чыл дургузунда чүү болу бербес дээр. Бети-кыды хоорай кезип, тояар, чанаттаар уруглар турар. Хостуг үезин чөп ажыглап, ажыктыг ажил кылырынга, бот тускайлаң чорукка, бедик культурага чаңкытырар дээр, башкылар ажилдап турар. Быжыг сагылга-чурумнуг, күш-ажылдан чалданмас кижилер кыл-дыр чаңкытырарынга тааржыр, чогуур эртем-билиг, мергежилдиң кижизидикчилерин ажилга хүлээп ап, тускай сорулга-планнарны тургускаш, ажилдадып турар бис. Уругларның болур-чогуур документиленерин четчелээр, оларны кыл-дыртырындан эгелээр, эрге-ажыктарын камгалаарынга чедир кылыр ажил-ла хөй. Шынап-ла, кижизидикчинин ажылы дүн-хүн дивес, төнчү чок ажил-дыр ийин. Хөй-ниити черлеринге бодун алдынарындан эгелээр, бодун арыг-сигил алдына-рынга чедир, идепкейжи, сагыш чогаа-чал болурунга башкылар шылап чокка өөредип-кижизидип турары үре-түңнелди берип турар. Ооң мурнунда чылдарда катап-катап чанаттап ийикпе, хоорай кезип, тояар уругларның ол чаңы уттуң-дуруп, хөй-ниити ажылынга киржилгези өзүп турары илдең. Өөреникчилериниң ыяла-ла кайы-бир бөлгүм азы секция, сонугураал аайы-биле клубтарже хаара туттунган турары — ажылывыстың кол сорулгазы ол. Ооң түңнелинде кем-херек үүлгедиишкннериниң саны кызырылган.

2016 чылдан бээр «Дагдыныкчы чанывыста звес, а бис-биле кады» деп төлөвилелди боттандырып эгелзэн бис. Улуг кижилер-биле харылзаа тудуп билиринге, бодунга бүзүрелдиг болурунга уругларны чаңкытырар дээр, башкылар улуг күжүн салып турар. Ынчангаш уруглар кады ажилдап турары удуртукчузу, класзының башкызы, кижизидикчи башкызының адын баксыратпас дээр боттарын эде-хере тырттынып, корум-чурмун экижидип турар апарганы өөрүнчүг. Башкылар боттарывыс талавыстан оларның эргелерин камгалаары-биле, янзы-бүрү чогуур албан черлери-биле сырый харылзажыр ажилды чорудуп турар бис. Ылаңгыя школаны доозупкан соонда, паспортче кирип бижидилге азы чурттаар оран-сава алырының оочурунче кирип алыры дээр ышкаш чамдык нарын айтырылгаларны шиитпирлежири бистиң хүлээлгевис. Амыдыралдың кадык омур-хевир, төрзэн чуртка бердинген чорук, ажыктыг күш-ажыл, бот ажил — бо бүгү эки аажы-чаңга кижизидер ажылывыс кажан-даа ара соксавас, уламчылаар. Кижизидикчи башкылар А.З. Зимин, Ш.О. Монгуш, Б.А. Ооржак, А.Н. Шырап. Өскүс уругларны амыдырал-чуртталгаже шын оруун айтып берип, хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажилдап чоруур кижизидикчи башкыларга Хомушка Аяна Михайловна, Сат Татьяна Алексеевна, Давыдова Марина Григорьевна хамааржыр.

— Өөреникчилерниң кандыг-кандыг чедишкннерин демдегледип болур силер?

— Өөредилге талазы-биле көскү чедишкннерлиг Дарыймаа Ховалыг, Петр Монгуш, Алдысай Монгуш (шупту бештерлиг), Родион Ары, Саглаң Шойдан, Рамила Хертек, Сайын-Белек Күжүгет, Найыр Сайдакпан, Сыдым Сержи, Сержи Ирээдуй, Дажынай Айраана, Санчат Доржу, Ооржак Аяжы, Салчак Буян, Сарагай Намсарай, Ынаажык Александра, Алдын-Сай Халбажык (4-5 демдектерлиг) оларга чоргаараларны бис. Дарыймаа Ховалыг 2018 чылда бүгү Россияның школачыларының өөреникчилериниң биология болгаш химия эртемнеринге олимпиадазының наңалын чаалап алган. Родион Ары,

Сыдым Сержи, Саян Монгуш Новосибирск болгаш Сочи хоорайларга болуп эрткен футбол маргылдааларынга киришкеш, шаңналдарны алганнар. Айкыс Ондар Назарово хоорайга болуп эрткен Сибирь федералдыг округтун уруглар аразында эрткен хостуг хүреш маргылдаазында чедишкнниң киришкен республика чемпиону-дур. Санчат Доржу Омск хоорайга болган Россияның бирги чери дээр чемпионатка 3-кү черни алгаш, РФ-тиң спорт мастери атты камгалап алган. Санкт-Петербургка РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң бирги чери дээр бокска Сүүр-оол Калзан 3-кү черни алгаш, РФ-тиң спорт мастеринге кандидат болган. Ниитизи-биле алыр болза, өөреникчилеривистиң спортчу болгаш өске-даа чогаадыкчы чедишкннери хөй. Школавыстың «Хербиш» командазы Бүгү-российжи бут бөмбүүнүң маргылдаазының тиелекчизи болган. «Океан» уруглар лагеринге эрткен кадет корпустарының следунга бистиң кадеттеривис тиелекчи болган. РФ-тиң хамааты камгалалының 85 чылынга тураскааткан республика чергелиг маргылдааларга 2-ги черни элзээр, республика масштабыг уг-шин тывар маргылдаага (ориентирование) 22 өөреникчи база 4 башкы чедишкнниң киришкенин түңнелинде ийиги черни чаалап алган. 2004-2005 чылдарда төртүтүнген оолдар аразында болуп эрткен «Чаа чылдың кубогу» деп бут бөмбүү маргылдаазында «Хербиш» аттыг бөлүүвүс бирги черни чаалап алган, Россия масштабыг XV слётка кадет корпустар аразында чылдың эртип турар маргылдаага 4 чыл улай киришкеш, 60 команданың аразындан чылдың-на тергиннер болуп ылгалып үнген түңнелинде бирги черни каш улай төлөтпиг бооп турары база өөрүнчүг.

Республикада эгелзэн «Күш-ажыл болгаш камгалалга белең бол!» деп проекттин түңнелинде 15 өөреникчи база 1 удуртукчу башкызы алдын хөрек демдектеринге төлөтпиг болганнар, 12 өөреникчи база 1 башкы мөңгүн хөрек демдектериниң эдилекчилери болган, а 6 өөреникчи хүлөр хөрек демдектерин чаалап алганнар. Ол чедишкннерни кижиги демдегледип чугаалавас аргажок.

1941-1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынының 73 чылынга тураскааткан «Тиелелгениң салюду» деп уруглар чогаадылганының 17-ги республика фестивалына «Тиелелге дээр кыргана-ачавыска четтирдивис» деп девиз-биле киришкеш, 2-ги черни алган. Бистиң кадеттеривис бүгү-российжи чыыштарга бистиң республикавысты 4 катап төлээр чорааннар. 2013 чылда Х Бүгү-Россия чыыжына тиелекчинин кубогунга төлөтпиг болган.

Беш чыл эрткенде, Россияның регионнарының кадет корпустарының кижизиттиргеннериниң XV Бүгү-Россия чыыжына 60 команда аразындан бистиң школаның командазы база катап бирги черни алгаш, тиелекчинин кубогун чаалап алган. Тыва кадет корпусунуң сургуулдары ылаңгыя турникке өрү көдүрлүп хараарына, граната октаарына, чыскаал ырызын күүседиригге шылгараан.

Ниитизи-биле түңнөп чугаалаар болза, бистиң өөреникчилеривис өске өөредилге албан черлериниң уругларындан чыда калбазын дээр, коллективтин башкылары бүгү күжүн болгаш бар аргаларын ажыглап ажилдап турар деп демдегледип болур.

— Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан ажы-төлдүң база келир үеде ада-чурттуң идегелдиг камгалакчыларының салым-чолу дээр, сагыш чогаадыкчылар дээр дээр силерге болгаш коллегаларыңарга өөрүп четтиргенивисти номчукчуларывыс өмүнээзинден илеретпишаан, чаа өөредилге чылында башкыларыңарга болгаш өөреникчилериңерге улуг-улуг чедишкннерни күзөдүм, үүлө-херээр бүдүнгүр, чорууңар чогуңгур-ла болзунам деп үерээр-биле чугаавысты доозарын чөпшээрер көрүңер, Анна Салчаковна.

— Четтирдим. Байырлыг.

Аныяк чогаалчылар шуулганы

САЯН АРТЫНДАН ААЛЧЫ

Сайлыкмаа Комбу хакас чогаалчылар-биле.

Хүннүң херелдери, авамның чымчак холдары дег, эким суйбай араак оттурупту. Карактарым ажыдып келгеш, сактып миннип чадап, элээн үр үе дургузунда аларартыр кайгап алгаш чыдыр мен. Танывазым дээвиир, көжөгелер чок соңгалардан бакылаан херелдер, сериин агаар. Оон ам сактып келдим. Хакасияның Аскиз кожуунунда Кырыкы Тея деп суурнуң ортумак школазында Саян дагларының артындан аалдап келген аалчы болгай мен. Аксым-кежи болуп, Хакасияга болуп эртер аас-чогаал шуулганын сонуур-гап, шенеп бижип чоруур аныяктар-биле ужуражыр болган мен. Автобус билеттери база белем деп Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарның дамчыткан медээзи мени чүглендирипкен. Шуулганче мээң-биле чогаалчы Сайлыкмаа Салчаковна Комбу кичээл эрттирип чоруур болган.

Абакан хоорайның вокзалындан алды шак он беш үезинде херлип көстүп, дүлдүг дүннү өттүр автобуска олура көжүй бээр часкан ээди-кежим херип алгаш, Сайлыкмаа Салчаковна-биле кады чогаалчылар бажыңынче кылаш-тажыптывыс. Ийи кудумчу ажылдыр чогаалчылар бажыңыга шуулганың эрттирикчизи Надежда Афанасиевна бисти чылыг шайы-биле уткуп алды. Бир шактың дургузунда шуулганың киржикчилери шупту чыгып келгеш, автобустуг Кырыкы Тея суурже үнүптүвүс.

Хакасияның алды чогаалчызы, Томск хоорайдан Нина, Минусинскиден Любовь шупту чеди аныяк чогаалчы бар бис. Бо чылын бир дугаар өске черлерден аалчылар чалап турар болган. Бо шуулганы 2014 чылдан тура оң мурнунда чүгле республика чергелиг эрттирип турган. Дөрт хонук үргүлчүлээр шуулганың хун чурумун шактан шакче эрттирикчилери тургузуп бижээн.

Орук ара, бир хире шак болганда, Хуртуяк тас аттыг, сааттыг херээжен киж

дүрзүлүг, көжээни долгандыр кылган музейге экскурсия эрттирдивис. 2010 чылдың чайын Новосибирск чорааш, орук ара ол көжээни сонуурган көргөн мен. Оон бээр дыка сайзыраан чорду, немей чадыр өглер кылгаш, көжээни шил ханалар-биле долгандыр кылып каан. Ол чадыр өглерниң бирээзинге шайлап алгаш, улаштыр лагеривисче чорупкан бис. Келген суурувус даглар эдээнде көңгүс бичии сууржугаш, чүс ажыг хире чурттак-чылыг, колдуунда хакас чон болду.

Михаил Кильчикатов аттыг музей Кырыкы Тея ортумак школазының чанында үш чадыр өгдө. Бисти математика кичээлин эрттирер кабинетке чыттырыпты. Кабинетти хөй-ле саннар, математика дүрүмнерин бижээн плакаттар-биле дерзэн.

Барган хүнүвүсте шуулганың ажы-дыышкыны болган. Ажыдыышкын соонда бистерге музейни таныштырып көргүскен. Эртенинде кичээлдер эгелзэн. "Хакастарның төөгүзү", "Аас чогаалының төөгүзү", "Хакас маадырлыг тоожулар",

"Улустуң аас чогаалы, кожамыктар", "Ниитилелге аас чогаалдың ролу" деп темаларга кичээлдерни эрттирген. Оларны Александр Котожеков, Альбина Кирбижекова, Нина Майнагашева эрттирип турду. Үш дугаар хүнде Сайлыкмаа Салчаковна бистиң Тывада аас чогаалдың төөгүзүн болгаш амгы үеде кайы хире сайзырал турарын тайыл-бырлап берди. Ол ышкаш прозага Юрий Черчинский, поэзияга Юрий Иванов, драматургияга Валентина Шулбаева солун кичээлдерни эрттирген.

Көжээлдерде одаг долгандыр олуруп-каш, Альбина Кирбижекованың хакас дылда кожамыктарын дыңнап, орус дылче очулдуруп, тайылбырлап турарын дыңнап көжээлээр турдувус.

Дөрт дугаар хүнде, шуулганы хаар

үезинде, Хакасияның культура сай хууда келгеш, аныяк чогаалчылар деткип, мактааны өөрүнчүг бол Оон ыңай өөренип турар сургуулд материалдыг дузаны кадып база я бүрү чогаал мөөрейлерин эртти Культура яамызының мурнундан а чогаалчыларның чыынды номна үндүрүп турарын билип алдым.

Байырлыг кезээни хакас чогаалчы "Жарки" ансамблиниң оюн-көргүзүү-дооскан. Бо шуулгандан Хакас республикада аас чогаалдың кайы хире сайзырал турарын көргөш, магадап артым. Чабагай чүүл — оларның төрзөн дылын билбесинде. Чеди аныяк чогаалчы аразындан чаңгыс Айхыс деп уруг х дылда бичии уругларга шүлүктөр бичорду. Шүлүктериниң аяннажылт база орус шүлүктөрдө ышкаш, сөөл аяннажыр.

Ол-ла кезээ Кырыкы Теядан үн Абакан таварааш, эртенгиниң беш үезинде Кызыл хоорайывыска ч келдивис.

Альберт МААДЫР-О
Кызыл хоор.

Музей-бажыңда аныяк чогаалчылар.

Ужуражылга үезинде.

Халын тайгам,
Хайдаг хайхаст
Хараазы читте,
Хырых аймахты

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

Өөрүшкүнүн сөстери

СИЛЕРГЕ
ЧЕТТИРДИМ

Чамдык солуннарны номчуурга, Тывада медицина хагдынар чыгаан, аарыг кижилер барык баар чери чок чыгызы деп хөөредип бижип турар. Бо чылдың июль 26-дан август 3-ке чедир Кызылдың кардиология (чүрек) эмнелгезинге эмнедир ужурга таварыштым. Эмнелге арыг-силиг, эмчилер, сестралар болгаш өске-даа аарыг кижиге кичээнгейлиг, магалыг-ла эмнелге болду.

Июль 26-да чыдып алырым билек, мени янзы-бүрү аарыглардан шинчип, дамдыладып, сыкыртып, эртен, кези янзы-бүрү эмнер ижиртип, хүнде үш каттап чөмгөрүп, удуур бетинде «Харжыгаш» деп бижиктиг хоюг хойтпап кичиртип, өрээлимни чүп, чүлгүп-аштап, кырынай чаш уруглар дег ажаап турду.

Кол эмчи Сүге-Маадыр Соян кызы Рада, медсестралар Долума Ооржак, Дан-Хая Бадыраа, буфет ажилдакчы Чойгана Сарыглар, аштакчы Виктория Куулар дээш өске-даа буян-кыжылар мени сес хонукта эмнеп, ажаап-тежээп келди. Хөрек эмчизинде үш-ажылдың хоочуннары, Тываның ара-чоок булуңнарындан келген кижилер чыдып, кадыын быжыгылап, аарыын эмнедип турар. Бир чылда муң ийи чүс аарыг кижилер эмнедип келген.

Үстүнде адаан эмчиге, медсестралар болгаш кардиология салбырында ажилдап турар бүгү-ле аныяктарга сеткилимниң ханызындан өөрүп четтиргенимни илередеп олур мен. Аныяк-аа, кырган-даа кижиге кадыкшылдан нелиг чүү боор. Өйлеп-өйлеп «септе-ип-селидип» эмнедип алырга, кырган ага-бот шору апаар чүве-дир.

Адай-Монгуш БАЙЫР-ООЛ,
Кызылдың хүндүлүг хамаатызы.

Мээң адымны Мерген дээр. Тыва чонда Мерген деп аттыг улус хөй. Бүгү Тываның Мергеннерин чыыптар болза, муңнар четпес-таа болза, чүс-чүс дээрзи чугаажок.

Чүгле Мерген эвес, Кудай-Мерген, Алдай-Мерген, Мерген-Херел дээр ышкаш аттарны база Мергеннерге кадар апаар. Мерген деп адымны улуг улус бичиимден тура-ла «угаанныг» деп тайылбырлап берип чораан. Ынчангаш мен Мерген деп адымга чоргаарланып, адым сыкпазын бодап, школага эки өөренип чораан мен. Школага-ла орус дылды чаа өөренип эгелеп турдумда, башкыларымдан мээң адымны орус дылче канчаар очулдуарын айтырымга, бирээзи «мудрый» дээр. Мен ол сөстү үргүлчү радиодан (телевидение чаа эгелеп турда) дыңнаар болгаш солун-сеткүүлден номчуп билир апаргаш, адымның орус очулгазы ындыг боорга аажок чоргаарланыр апарган мен. Дыңнаарымга-ла, «мудрая политика нашей партии» азы «мудрые слова нашего дорогого Леонида Ильича (Брежнев)» деп турарга база ынчанган боор мен.

Мерген деп адымның өске утказы база бар деп чүвени Омскиге студентилеп чеде бергеш билип алган мен. Кады өөренип эгелзэн казах эжим мээң Мерген деп адымны дыңнааш, «Оо, у нас такое имя тоже есть. Это меткий стрелок. У вас тоже так, да?» — дээр, анаа чөпшээрешпейн, «Нет, у нас по другому. У нас означает «Мудрый» — дээнимни ам-даа сактып чоруур мен. Ынчан кижиниң «угаанныг», «мудрый» дээр адын анаа-ла «часпас адыгжы» дээр кандаай чүвөл дээш казахтарда Мерген деп ат «часпас адыгжы» дээнинге дыка-ла таарзынмаан мен. Партияның, эргим Леонид Ильичиниң деңнелинде чоруп турган Мерген деп адымны анаа-ла «часпас адыгжы» дээр дээрден черже кудуладып бадырып каапканы ышкаш болган-даа чадавас.

Ооң соонда база-ла Омскиге кады өөренип турган якут эштерим-биле таныжып алырымга, олар база адын «часпас адыгжы» дээни ол-дур дээр, дөмей-ле

МЕРГЕН ДЭЭРГЕ КЫМЫЛ?

дүжүп бербейн, «Нет. У нас, у тувинцев это означает «умный, мудрый» дээр дээш, черле алыспаан мен. Улаштыр тюрк чон-нардан эш-өөрүмден дыңнаарымга, Мерген деп ат шуптузунда «часпас адыгжы» дээр боорга, олар-биле шуут маргышпас апардым. Тюрктер хамаанчок, моол дылдыг буряттар, калмыктар безин Мерген деп атты «часпас адыгжы» дээр боорга, «Че-че, чеже силер-биле маргышар боор. Силерде «часпас адыгжы», а бистерде, тываларда «угаанныг» дээр чүве деп бодап алгаш, ол темаже ханылап кирбес апарган мен. Силерде «часпас адыгжы» боор ыйнаан, а бистер Тываның Мергеннери «угаанныг, мудрый» эрлер бис деп бодааш, бодум туружумда артканым ол.

Ам бо хүнде Тыва Республиканың Баштыгы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун болгаш Тываның улустуң хөөмей-жизи Коңгар-оол Борисович Ондарның эгелээшкини болгаш күженишкини-биле Тыва үндезин культура төвү тургустунган. Чаа оран-савазы туттунган соонда, ол Төптүң удуртулгазы, ажилдакчылары Тыва үндезин культураны, езу-чаңчылдарны кадагалап арттырар болгаш моон-даа соңгаар хөгжүдөр, сайзырадыр дээш, дыка хөй ажилды кылып чорудуп турар. Оларның аразында тыва эр кижиниң үш оюнун: тыва хүрешти, аът чарыын, ча адарын сайзырадырынче дыка улуг кичээнгейни салып турары мактасчыг.

Бо чүүлду бодум Мерген деп адымдан эгелеп алгаш, ам Тыва төптүң ажилынче кирип келгеним анаа эвес. Чүге дээр, Тыва төпте тыва езу, ча-согун-биле ча адарын непередип, сайзырадып чоруур Тываның улусчу хөөмейжизи Андрей Алдын-оолович Монгуштуң иди-биле, часпас ча адыкчыларын «Мергеннер» деп адап турар апарганын кончуг шын деп санаар мен. Анай-оол Мерген баштаан Тываның «угаанныг, мудрый» болуп артыксап тур бис дээр Мергеннери анаа чөпшээрешпес-даа болза, бүрүн тюрк дылдан үнген Мерген деп сөс, ат

«часпас адыгжы» дээни черле шын-дыр ийин. «Угаанныг» азы орус дылче очулдураарга, «умный, мудрый» дээни «мерген угаанныг» деп сөстен үнген бооп турар. «Мерген угаанныг» дээр «Часпас угаанныг» дигени ол ышкажыл. «Чечен-Мерген» дээр «часпас сөс-домактыг» дээр.

Ынчангаш мен ам 50 артты ашкаш, алдан артче углап алгаш бар чыда, Мерген деп адымның чүгле «угаанныг» азы орустап «умный, мудрый» деп кызы би-лишжининден чарлып, Мерген деп аттың үндезин тюрк болгаш тыва утказы «часпас адыгжы» дээни-биле чөпшээрештим. Бүгү Тываның Мергеннерин база ооң-биле чөпшээреширин кыйгырдым. Канчаар-га-даа Мергеннер угаан-медерел-даа, сөс-домак-даа, ажил-иш-даа, чаа-чар-гы-даа, мөөрей-маргылдаа-даа талазы-биле «часпас адыгжылар» бооп артып каалыңар.

А үндезин тыва ча адарына шыырак спортчуларга баштай «Тываның Мергени» (тыва хүреште Начын-мөгеге дүүшкен) атты тыпсырын саналдадым. Дараазында хүндүлүг ат «Алдай-Мерген» (Арзылаң-мөгө деңнели). Согунун Алтай, Саян дагларын ажыр часпас адар дээни. Ооң соонда Чаан-мөгө деңнелин Далай-Мерген дээр болза, согунун далайлар, океаннар ажыр часпас адар дээни ол болур. А Күчүтен мөгеге дүүштүр Кудай-Мерген дээр кончуг таарышкан. Ол дээр согунуң дээрде сылдыстар, ай-хүн (космос) чедир часпас адар дээни ол боор-дур. Үндезин тыва ча адарына мындыг хүндүлүг аттарны хоойлу езугаар тургускаш, шылгараан, шыырак ча адыкчыларынга тыпсып эгелээр болза, Тывага Мергеннер ам-даа көвүдээр, олар амы-дырал-чуртталгазында бүгү тала-биле черле «часпас адыгжы» аттарын бадыткаар болзунам! Курай-курай!!!

Анай-оол КЫРГЫСТЫҢ оглу
Мерген.

МӨҢГҮН-ТАЙГАЖЫЛАР
ЭР ХЕЙЛЕР!

Мөңгүн бөрттүг 4 км бедикте тайгавыстың дугайында хөй тоолчургу чугааларны дыңнааш, кижиге черле ол черни онзагай деп ала-чайгаар биле бээр-дир. Бодум 1937 чылдан бээр миннип келгеш, ол черни онзагайын өгбелеривистиң чугаалажып органын дыңнааш, элдепсинер чораан мен.

Дыңнап олурарга, ол черде эзим-арга чок. Ол чер хая-даштан бүткен, мал оъттаар оът-сигени шынарлыг, кадар-оъттуг. Ында черлик аңнар тар, кошкарлар, ирбиштер, балыктарның хөй янзы ирлери бар.

Ол чер бедик тайгаларлыг болгаш, тараа быш-ас. Кыжын чиир тараа аймаан олар Хемчик ыйгы-ажында төрөл-бөлүктери-биле эмгелеп, тарып түрүп алып. Чамдыкта төрелдерден аалдап-даа алыр чораан.

1944 чылга чедир Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, өөрүнүң Саглызы Барыын-Хемчик кожуунуң суулары турган. ССРЭ-ге каттышкан соонда олар кожууннар апарган. Оон бээр 74 чыл эрткен. 1937 чылда Кызыл-Мажалыкка телефонну кожупкан онда, бараан аймаан машина-биле сөөртүп турар турган. Мөңгүн-Тайгаже бараанны Кызыл-Мажалык Тоолайлыгга чедир аът-шарыга чүдүргеш, идирип турган.

1944 чылда СССР-ге катышкан соонда Мөңгүн-Тайгаже самолет-биле бараан чедирип турар турган. Чоорту Арзайтыны ажыр машина оруу кыттынарга, мөңгүн-тайгажылар амырай берген. Чаа немей ол узун орукту чолдайтыр, чоокшулар сорулга-биле, Барлык бажында оруктап Эргил-арлыкка чедир чаа орукту ажыдар сорулганы чон эмелеп, саналдап турар апарган. Ону бодааш, бодум база санал-оналымны «Шын» солунга 2017 чылдың декабрь 12-де «Келир үега ажыктыг» деп е-биле бижээн мен.

Ол-даа болза орукка хөй үе чарыдавас, экономиканы чедип алыр сорулга-дыр. Ам дыңналып турары-биле Мөген-Бүрен хемге ГЭС тударын планнай берген хевирлиг. Бо план ол кожуунга тендии-ле ажыктыг, орулгалыг апаарына үндезин болганы ол. Оон алып электри энергиязы ырак-узак булуңга бичии бүдүрүлгө кылып алып дээр ишчилерге дыка-ла улуг деткимчени көргүзүп, сайзыралче быра болганы ол.

Ол Каргы, Мөген-Бүрен, Тоолайлыг хемнерниң сугларының күчүзүн долузу-биле ажылай бээр болза магалыг кижик-тир. Ам бо сандаргай үеде безин мөген-бүренчилер боттарының кызымак ажылы-биле чедиишкinnerни чедип ап тур ышкажыл.

Бир-тээ хуузуңда амыдырал стилинге кирген болганывыста ишчи кижиге бодунуң чуртунуң, аал-оранының чанында өзеннерде халас агып чыдар дамырак сугларга суг моторун чогаадып тургускаш, ооң күш энергиязын станоктарга кошкаш, кандыг-ла бир бараанны бүдүрерин шевер мастерлер кыла бээр апарган.

Чижээлээр, Кызыл-Дагның Бел аржаанында Көгел Сааяның чогаадып алган суг-биле ажылдаар моторнуң схема-конструкциязын барып көрүп алгаш, Мөген-Бүрен, Каргы хемнерниң өзеннеринге бичии мастерскаялар кылып алып болзуңарза, ол силерге хуузуңда кедилиг эдилел болганы ол.

Аңаа дүк дыдар станок-биле дүктү дыткаш, кидис кылдыр салгаш, өйдүрүп алып. Алгы-хөм эттээр барабан станок-биле чымчады эттээр, кеш бараанын бүдүрө бээр. Дой, цемент хоюдар станокка оларны хоюткаш, кирибишти, плитаны бүдүрүп, чазаныр станок-биле бызыннап, автомашинаның динамо-зун кожупкаш, мастерскаяны чырыдыптар. Маңаа кывар-чаар чүүлдер болгаш электри энергиязы чарыдавас.

Мөңгүн бөрттүг тайганың ишчилери 2 чыл болганда кандыг үүлө бүдүрүп эгелээрлер ирги? Ооң түңнелин көөр үе чедип келир. Үүлө-херээр бүдөр-ле болзунам!

Бады ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Чоргааралдың чаңгызы

КИЖИ ЧУРТТУГ, КУШ УЯЛЫГ

Июль 14-те «Шын» солунга «Тываның чүрээңче кокпа орук» деп чүүлду номчааш, сеткилимге чоргаарал тыптып келди.

Ол кайгамчык солун фестивалга чүгле Тывадан эвес, а даштыкы чурттардан база аалчылар кээп, өскөн суурум Хайыракан суурдан үргүлчү магадап көөрүм сүзүктүг, 1-4 класстарга ол дагның баарына чоннуң тутканы бичии школага ол-бо аалдардан аъттарлыг кээп өөренип чор-раанывыс, ынчангы башкыларывыс Шывак, Аңгы-оол, Берзиккей олар база өөрүм, авам Адыг-Түлүш уктуг Нор-тупай аңаа поварлап, даайым Сундун директорлап чорааны сагыжымга кирер-даа. Ол Хайыракан даанга 20 чүс чылдың ортаа үезинде Ий-Тал суурга башкылап тургаш, клазын өөреникчилери-биле бо Бурган чаяан онзагай Хайыракан даанче экскурсиялап чораным база сагындым.

Фестивальдың хүндүлүг жюризинге Хайыракан суурга өөредип турганым өөреник-чим, алдарлыг хореограф, «Эдегей» ансамблиниң тургузукчузу Вячеслав Донгак мода делегейинде бедик дуржулганын анык дизайнерлер-биле үлөжип келгени Улуг-Хем

кожуунувустуң 95 чыл болган найырында онза чоргааран-чыг чорду. Ындыг онзагай чараш фестивалды келген чон аажок-ла магадаан боор. Фестивальдың бүгү-ле кир-жикчилеринге, Хайыракан суурумнуң чонунга, улуг-хемчилерге быжыг кадыкшылды, ажил-ишчи чедиишкinnerни бодум өмүнээмден база Кызыл хоорайның 9 дугаар школа-гимназиясында тургустунган «Хайыракан» бөлүүнүң мурнундан мөгейип, өөрүп четтиргенимни илереттим. Ынчангаш дараазында одуругларны бараалгаттым.

ХАЙЫРАКАН

Бурган чаяан сүзүү бедик
Булут, туман

аржыылданган.

Хайыракан ыдык даанга
Хамык чону чүдүвүшан,
Кожуунувус төвү болур
Шагаан-Арыг хоорайже
Кожазында Хайыракан

суурже

Хайгаараан дег, көрүп оорар.

Төөгүден онза, шиник

Төрзэн черниң

каастакчызынга

Ынаар-мынаар

аргышканнар

Ынакшылдыг мөгөөрлер.

Валентина МАСПЫК-ООЛ,

хоочун башкы.

Эрткен үелеримни сактып келдим. Бир чылын чайгы үе ийин ол, Аргалыг-Алаак чоогунга Узун-Адыг деп кижиниң аалынга чораан мен. Хоюн санап турар болду. Узун-Адыгның уруу-биле оглу-ла боор, кажааның эжиниң аксында ийи талазында туруп алган бирээзи алгыдан кылган хапче даштар кири октаан, бирээзи узун савааш дег талчыгаш тудуп алган, бир хой үнерге-ле, керттип турар болду.

"Сээң келгениңни билип тур мен, оглум. Ажыг-шүжүггө таваржып турар улус-тур силер. Хой сын бажындан бадып, суг ижип турар өйдө, ийи хире ирчигештен тудуп алыр силер. Силерни башкы кижидең дыңнадым. Бо хапта дашчыгаштарны, тал саваашта кертиглерни санап көрөм, оглум" — дидир. Ам канчаар дилээн езугаар даштарны (хуваанак даштары дег, янзы-бүрү өңнерлиг) оргу алгы кырынга төлкөш санадым. Ооң соонда саваашта кертиктерни база санадым. Кайызы-даа дең, дүжүп турар 1659 бол-

Ажыл-ишчи араттар

КҮРҮНЕ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИР ДЭЭШ ...

ду. Оон улаштыр өске хаптарны санап бердим. Бирээзинде инек бажының саны — 582, а өскезинде чылгы — 403 болду. Узун-Адыг менче чоокшулап келгеш: "Хой каш-тыр, оглум?" — деп айтырды. "Хойнуң саны саваашта кертик-биле хапта даштарның саны шупту дең 1659 чүве-дир. Муңчу малчын-дыр силер" — дээримге, муң ажыг деп билип алгаш, чугаалай-дыр: "Бо үеде "ийи буттук", дөрт буттук кокайлар көвүдзэн. Инектиң хой кезиниң күрүне зыт планы күүседир дээш садып алгаш барган. Акшазы-биле уругларым өөредип чорудупкан мен. Удавас өөредилгезин доозуп алгаш, чедип келирлер" — деп өөрүшкүлүү сүргей чугааланды. Мен-даа келген херээмни бүдүрүп алгаш чоруптум.

Ол үеде Бай-Тайга, Барыын-Хемчик,

Мөңгүн-Тайга кожууннарын кадыпкан турган болгай. 1950 чылдарны төңүзү. Ынчан колхозтар, совхозтар чаа-ла тургустунуп турган. Алаш хемниң Эл-диг-Хонаш деп черге Самдар-Кожай деп малчын чурттап турган. Чеде бээривиске, инек, хоюн сагган турлар. Кадайы-ла боор чолдаксымаар, тырыккы тыва бөрт кедип алган херээжен кижинек саап олур. Самдар-Кожай кажаа иштинден: "Өгже кириңер, оолдарым. Доскаарда хойтпактан сүт-биле хоюдуп ижинер. Өг кырында тавакта курут, быштак база бар. Чай чок-тур бис. Бодуңар чемненип көрүңерем" — деп алгыра-дыр. Ам канчаар, ап чораан хлеб, конфетавысты үлгүүрге кырынга салып кааш, чемненип алгаш, улаштыр чоруптум.

Бир хүн Ак-Довурактың Култура

бажыңга артистер келген. Көрүрарга, бир талакы будунда кидис, өскезинде сапык кеткен ашак кижинек бажыңның чараш, чаагайын, уруглар садып берген болзумза" — деп турар улус дыңнаан.

"Бистиң Хемчик бажыңга база Бажай Мургу дээр ашак чораан. "Мургу Самдар-Кожай-даа элдеп чачыңтар боор. Хой акша тыпканда, хапсукаш, арага шилдеринге тырып хөөп кааптар. Чамдыкта уруглар турган дигир" — деп, журналист Хертек чугаалаар.

Үстүндө ады кирген Узун-Адыгдар-Кожай, Мургу Хертек кайызы-даа маганны боттарының күжү-биле өскө карап, Тыва күрүнезиниң сайлыгына үлүүн кадып чораан араттар Оларның бүдүрүп, кылып келген чонунга, күрүнезинге салгалыңа, тыг болганын демдеглээри чугула.

Бараат Делгеш
күш-ажылдың хоо
Бай-Тайга

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Информационное сообщение о проведении публичных слушаний по вопросам изменения разрешенного использования земельного участка

В соответствии с приказом Министерства Экономического Развития Российской Федерации от 1 сентября 2014 года N 540 «Об утверждении классификатора видов разрешенного использования земельных участков» проводятся публичные слушания по вопросу изменения вида разрешенного использования следующего земельного участка:

1. Земельного участка из категории земель населенных пунктов, с кадастровым номером 17:12:0601040:324, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. Дружба, д. 50 «а», с общей площадью 646 кв. м., с вида разрешенного использования «для ведения личного подсобного хозяйства» на вид разрешенного использования «предпринимательство»;

Дата проведения публичных слушаний: 08 сентября 2018 г.

Время начала публичных слушаний: 15.00 часов.

Место проведения публичных слушаний: Республика Тыва, Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч.Кунаа дом 58, Администрация Тес-Хемского кожууна, 2 этаж, актовый зал.

Рекомендации и предложения по вопросу публичных слушаний в письменном виде принимаются Отделом по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям по адресу: Республика Тыва, Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч.Кунаа дом 58, Администрация Тес-Хемского кожууна, 1 этаж.

И.о. главного специалиста ОУМИИЗО Администрации Тес-Хемского кожууна А. Шойдак.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

"О проведении публичных слушаний"

В соответствии постановлением Администрации Эрзинского кожууна Республики Тыва от 20.07.2018 № 313 «О необходимости корректировки Генерального плана и Правил землепользования и застройки с. Эрзин Эрзинского кожууна» проводятся публичные слушания по вопросу:

- О корректировке Генерального плана и Правил землепользования и застройки сумона Эрзинский Эрзинского кожууна Республики Тыва.

Публичные слушания состоятся 11 сентября 2018 г. в 10.00 часов, по адресу: с. Эрзин, ул. Комсомольская, д. 31, в здании РДК.

Предложения и замечания по вопросу, вынесенные на публичные слушания, направляются в письменной форме в организационный комитет по адресу: 668380, Республика Тыва, с. Эрзин, ул. Комсомольская, д. 29, каб. № 203 с 09 до 16 часов.

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнел казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фотокерамика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23. Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк. Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи

(стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша); по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

Бетон, тууыб, пиломатериалдар, цемент дээрбектери, ФБС блоктары, коопшлар садып турар. Телефон: 83942240572, 89232619924.

ХОЙ ДҮГҮН улуг өртөккө хүлээп ап турар Мира 13. ГОРПО База РПС чанында 9 дугаарлыг газельдин сөөлгү доктаамы. Тел. 8-923-540-5491

Хуучуртталга бажыңы тудуп алырыңа ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ИЗВЕЩЕНИЯ

В соответствии с постановлением администрации Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва от 03.08.2018 года № 538 «О проведении публичных слушаний по изменению вида разрешенного использования земельного участка на другой вид разрешенного использования» решил провести публичное слушание на основании заявления Арапчор Алдын-кыс Сурун-ооловны по вопросу изменения вида разрешенного использования земельного участка, с кадастровым номером 17:14:0101028:140 из категории земель населенных пунктов, находящийся по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Шой-Сюрюн, дом 58, с общей площадью 1598 кв.м, с вида разрешенного использования «для ведения личного подсобного хозяйства» на вид разрешенного использования «предпринимательство».

Дата проведения публичных слушаний: 21.08.2018 года.

Время начала публичных слушаний: 10:00 ч.

Место проведения публичных слушаний: В зале заседаний администрации Чаа-Хольского кожууна, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь ул. Ленина, 8.

В рамках действующего законодательства со дня опубликования данной информации администрацией Чаа-Хольского кожууна принимаются письменные заявления и возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по имущественным и земельным отношениям Чаа-Хольского кожууна Х. Кенден.

В соответствии с постановлением администрации Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва от 06.08.2018 года № 541 «О проведении публичных слушаний по изменению вида разрешенного использования земельного участка на другой вид разрешенного использования» решил провести публичное слушание на основании заявления Санаа Чингис Кара-ооловича по вопросу изменения вида разрешенного использования земельного участка, с кадастровым номером 17:14:0101027:323 из категории земель населенных пунктов, находящийся по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Каратальская, дом 27а с общей площадью 1200 кв.м, с вида разрешенного использования «для индивидуального жилищного строительства» на вид разрешенного использования «предпринимательство».

Дата проведения публичных слушаний: 22.08.2018 года

Время начала публичных

слушаний: 10:00 ч.

Место проведения публичных слушаний: В зале заседаний администрации Чаа-Хольского кожууна, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь ул. Ленина, 8.

В рамках действующего законодательства со дня опубликования данной информации администрацией Чаа-Хольского кожууна принимаются письменные заявления и возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по имущественным и земельным отношениям Чаа-Хольского кожууна Х. Кенден.

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации Артанай Ай-Хаана кадьевича о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов в аренду на 20 лет, для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 1500,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0502048:873, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с. Тоора-Хем, ул. Чура-оола дом 23 «а».

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям Ондар

Администрация Каа-Хемского района формирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1402004:441, из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Братьевых, д. 10, с общей площадью 800 кв.м, с разрешенным использованием — для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней со дня опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 1, понедельник по четверг с 9.00 часов до 17.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом, земельным ресурсами и контролю Ооржак

«Тываполиграф КХН» офис өрээлдерин арендага дужаап турар. Тел. 8(39422)3-04-71, 3-04-47.

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10926 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 39

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Д.С. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шоюн — 2-01-35. Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91. Секретарь В.М. Чактар — 2-30-89; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, С.С. Кужугет, А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛИДИСТЕРИ:

Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар). Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94. Культура, чогаал, медээлер база спорт (корр. А.Д.Б.Түлүш).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр. счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалык коммуникациялар адырынга хайгаарал талашы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талашы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн. Харчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлааттыңан материалдарның торларының бодалдары редакцияның туружугу дүүлөйн барып болур. Айтылган саннары бо өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш автор боттары харылаар.

Чагылдыг индекси: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730 Солун неделяда үш каттап үнөр. Хемчээли 3 парлаар ама. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00 Солун калбейн барганда, 3-14-94 телефонне дөт